

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.88

Борщенко Т.І.аспірант кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЛЬ АМАРТІЯ СЕНА В РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Стаття присвячена внеску видатного американського економіста А. Сена в теорію суспільного добробуту. Висвітлено основні теоретичні здобутки економіста щодо визначення та вимірювання індивідуального добробуту. Досліджено побудову економістом індексів суспільного добробуту та бідності. Проаналізовано теоретичний доробок Амартія Сена щодо суспільного добробуту. На основі цього виокремлено основні ідеї, які доречно було б використати під час формулювання завдань економічної політики в Україні.

Ключові слова: індивідуальний добробут, суспільний добробут, корисність, індекс суспільного добробуту, індекс бідності.

Вступ. Проблема вивчення суспільного добробуту є надзвичайно важливою та багатогранною, оскільки відображає різноманітність потреб людства не лише в матеріальних благах, але й у духовному та інтелектуальному розвитку. Остаточною метою суспільного та індивідуального розвитку є підвищення рівня добробуту. Однак саме поняття є надзвичайно складним як у теоретичному визначенні, так і в кількісному та якісному вимірі його змін.

Нині одним з найбільш видатних економістів, що вивчають проблеми суспільного добробуту, є нобелівський лауреат 1998 р. американський економіст Амартія Сен. Його внесок в цю галузь дослідження пов'язаний з погодженням проблем економіки добробуту з етичними принципами. На його думку, подальший розвиток теорії добробуту вимагає використання більш багатогранної порівняно з утилітаризмом філософської традиції, пов'язаної з поняттями свободи, прав, загальної взаємозалежності та визнання множинності етично значущих тверджень.

Вивчення теоретичного та практичного внеску економіста в теорію суспільного добробуту є надзвичайно актуальним питанням, адже відкриває перспективи як для розвитку вітчизняної економічної науки, так і для побудови ефективної економічної політики в нашій державі.

Аналіз останніх наукових досліджень. Досліджено основні наукові статті та книги американського економіста А. Сена, присвячені проблематиці економіки добробуту; вивчено наукові праці, що містять аналіз здобутків А. Сена в теорії добробуту, таких вчених, як А.Б. Аткінсон, І. Робейнс, В. Кукліс, Р.М. Нуреев, Е.Г. Ясін.

Мета статті полягає у визначенні теоретичного та практичного внеску видатного американського економіста Амартія Сена в дослідження суспільного добробуту, можливість використання його здобутку для оцінювання добробуту в окремих країнах.

Викладення основного матеріалу. Амартія Сен – видатний сучасний американський економіст індійського походження, автор понад десятка монографій і декількох десятків статей, присвячених проблемам економіки добробуту і теорії суспільного вибору, почесний доктор низки університетів і наукових співтовариств. Премія пам'яті Альфреда Нобеля з економіки за 1998 р. була присуджена А. Сену за його внесок в економіку добробуту і відновлення етичного підходу до життєво важливих економічних проблем.

Біографія економіста наклала вагомий відбиток на характер його наукової діяльності. По-перше, необхідно відзначити походження А. Сена: він походив з роду інтелектуалів, народився в родині викладачів університету, виховувався в університетському середовищі; по-друге, найважливішу роль в його інструментальному становленні відіграли гуманістичні цінності міжкультурної толерантності, прийняті в родині хлопчика і школі-коледжі Р. Тагора, в якій він навчався. Методологічні витоки поглядів А. Сена закладені під час навчання в Кембриджі у видатних економістів того часу, а саме М. Доббі, Д. Робертсона, Дж. Робінсона, П. Сраффі. Також важливим моментом є отримання А. Сеном бакалаврського ступеня в галузі філософії (вивчення логіки, епістемології, моральної та політичної філософії та етики), що сформувало етичний акцент у методології досліджень.

Наукову діяльність Амартія Сена можна умовно поділити на декілька етапів.

1) Теоретичні доробки А. Сена в рамках неокласичної проблематики планування та вибору шляху економічного зростання (середина 1950-х – середина 1960-х рр.).

2) Розвиток теорії суспільного вибору (середина 1960-х – середина 1970-х рр.).

3) Перехід до дослідження прикладних та теоретичних питань теорії суспільного добробуту, а саме взаємодія економіки та етики, соціальні проблеми бідності й голоду, утискання прав жінок, аналіз політичних режимів (середина 1970-х – початок 1990-х рр.).

4) Формування власної оригінальної концепції розвитку (1990-ті рр.). Розвиток А. Сен розуміє як процес розширення реальних прав і свобод, якими користуються члени суспільства. Його концепція базується на «потенційних можливостях індивіда», тобто на тому, чого він може досягти.

5) Поширення та популяризація ідей, що випливають із концепції розвитку. Теоретична оцінка причин і наслідків економічної кризи 2007–2008 рр. (кінець 1990-х рр. – сьогодні) [2, с. 406–408].

А. Сен висуває ідею щодо існування двох джерел розвитку економічної теорії, а саме етичного та «технічного». Першим джерелом є етичне, яке впливає з робіт Аристотеля, де пов'язується предмет економічної науки з цілями людини, наголошується на їхньому взаємозв'язку з достатком. «Хто робить гроші, той робить це вимушено, і багатство – це не те благо, яке ми шукаємо; бо це лише корисно для досягнення чогось іншого» [6, с. 17].

«Технічний», або «інженерний», підхід в економічній теорії розвивався насамперед тими, хто був інженером насправді. Таким був, зокрема, Леон Вальрас, французький економіст ХІХ ст., який чимало зробив для того, щоб розібратися в численних важких технічних проблемах економічних відносин, а особливо в тих, які пов'язані з функціонуванням ринків.

Щодо більш ранніх економічних досліджень, то з цієї точки зору варто відзначити технічно орієнтований аналіз мистецтва державного управління. В одній із перших книг з економічної тематики Каутілья «Арташастре» (перекладена із санскриту), написаній у ІV ст. до н. е., міститься логістичний підхід до мистецтва управління державою, включаючи економічну політику. Каутілья був радником і міністром індійського імператора. Трактат у першій же главі містить розмежування чотирьох галузей знання, таких як метафізика, вчення про «правильне і неправильне», «наука про управління», «наука про багатство». Книга містить обговорення широкого спектру питань, зокрема питання «будівництва сіл», «класифікації земель», «збирання доходів», «ведення рахунків», «тарифного регулювання» і «дипломатичного маневрування», «стратегії по відношенню до уразливих держав», «пакту по колонізації», тобто основна увага приділяється «технічним» проблемам [6, с. 21].

Жоден з таких напрямів, на думку А. Сена, не є «чистим» в будь-якому сенсі, а питання полягає в балансі між двома підходами в економіці.

А. Сен наголошує на тому, що значне віддалення економіки від етики стало причиною одного з найважливіших недоліків сучасної економічної теорії. Він стверджує, що, оскільки на реальну поведінку людей впливають етичні міркування, а образ дії людей та їх мотиви становлять центральний аспект етики, то потрібно визнати вплив факторів теорії економічного добробуту на реальну поведінку, а отже, важливість цих чинників для сучасної «матеріальної» економіки, а саме економіки виробництва та розподілу товарів і послуг. Але, як зазначає А. Сен, тоді як теорія матеріальної економіки завжди впливала на теорію економічного добробуту, остання фактично не чинила ніякого впливу на першу.

На момент написання роботи «Про етику і економіку» А. Сен наголошував на скрутності положення теорії економічного добробуту в сучасній економічній науці. У класичній політичній економії не було чітких меж між аналізом з точки зору економічного добробуту та іншими типами економічних досліджень. Але «в міру того, як сумніви по відношенню до використання етики в економіці зростали, <...> теорія економічного добробуту виявилася укладеною в свого роду коробку, досить вузьку і відокремлену від решти економічної науки» [6, с. 50].

Стандартна теорія економічного добробуту синтезує характеристики поведінки індивіда, спрямованої на досягнення власних цілей, з одного боку, і судження про соціальні досягнення, засновані на деякому критерії «корисності», з іншого боку. На думку А. Сена, традиційний критерій, який зазвичай використовувався в економіці добробуту, – це судження про успіх на основі величини повної суми досягнутих індивідуальних корисностей; ніщо інше не вважалося гідним уваги. З точки зору етичного аналізу такий критерій досить прямолінійний і вузький [6, с. 51].

Якщо б антиетичний підхід привів до повного викорінення міжособистісних порівнянь корисності з теорії економічного добробуту, то єдиним критерієм залишився б критерій оптимальності Парето. Стан суспільства вважається оптимальним за Парето тоді і тільки тоді, коли корисність будь-якого індивіда не може бути збільшена без того, щоб зменшити корисність іншого індивіда.

Однак А. Сен критикує використання тільки критерія Парето для аналізу справедливості суспільного добробуту. Адже стан суспільства може бути оптимальним за Парето, але при цьому одні можуть перебувати в крайній убогості, а інші – купатися в розкоші, оскільки злиденність одних не може бути пом'якшена без зниження рівня забезпеченості матеріальними благами багатих [6, с. 54].

Головним об'єктом критики під час аналізування різних концепцій справедливості для Амартія Сена виступає стандартний утилітаризм, вихідним критерієм

рієм якого є сукупна корисність, де під «корисністю» в класичній, бентамівській версії утилітаризму розглядається задоволення або щастя індивіда.

Для А. Сена утилітаристський підхід базується на трьох елементах:

1) «велферизм», що вимагає, щоб рішення оцінювалися відповідно до значення суспільної функції добробуту, визначеної на множині рівнів індивідуальної корисності;

2) «сумарна оцінка», що вимагає, щоб оцінка стану суспільного добробуту здійснювалася шляхом сумування всіх індивідуальних корисностей;

3) «консеквенціалізм», що вимагає, щоби будь-який вибір дій, інститутів, мотивацій, правил тощо визначався б, зрештою, оцінкою результатів, до яких приведе цей вибір [6, с. 62].

Піддається критиці з боку А. Сена також егоїстичний підхід в теорії економіки добробуту. В економічній літературі особистість розглядається як така, що максимізує свою функцію корисності, яка залежить тільки від її власного споживання і визначає кожен вибір цієї особистості. На противагу цьому, А Сен зазначає, що в рамках теорії добробуту складна структура поведінки, що переслідує власний інтерес, має три різних та істотно незалежних аспекти.

1) Егоцентричний добробут. Добробут особистості залежить від її власного споживання (не включаючи ніякої симпатії або антипатії по відношенню до інших).

2) Цілі, орієнтовані на забезпечення добробуту. Метою особистості є максимізація її добробуту, а за наявності невизначеності – ймовірно-зваженої сподіваної величини цього добробуту (не включаючи врахування добробуту інших).

3) Вибір, орієнтований на цілі. Кожен акт особистісного вибору визначається безпосередньо переслідуванням власної мети (зокрема, він не обмежується і не коригується усвідомленням взаємозалежності досягнення успіху різними індивідами, а інші люди переслідують свої власні цілі) [8, с. 134].

Однак хоча за утилітаризмом ці всі аспекти повинні існувати одночасно, проте на практиці індивіди можуть діяти, слідуючи лише одному принципу, або їхня поведінка взагалі може суперечити цим принципам. Такі відхилення можуть виникати з багатьох різних етичних міркувань. Вони можуть включати доброзичливість і симпатію до інших. Можуть також існувати прихильності до різних справ, завдань і видів діяльності.

Новаторський підхід А. Сена до дослідження добробуту полягав перш за все у відновленні теоретичної значущості міжособистісних порівнянь, відмова від яких сталась у зв'язку з позитивістської критикою. А. Сен пропонує для здійснення міжособистісних порівнянь формально побудовані «функціонали суспільного добробуту», в аналітичних рамках яких міжособистісні порівняння різних типів можуть бути повністю аксіоматизовані та точно включені в процедури суспільного вибору (за допомогою використання «умов інваріантності») [3, с. 215].

Порівняння може бути частковим, а не повним. Як стверджував щодо цього А. Сен, «ми можемо здійснювати міжособистісне порівняння до певної міри, не в кожному випадку і не для кожного типу порівнянь, а також не з граничною точністю» [3, с. 226].

Для підтвердження своєї точки зору А. Сен наводить такий приклад: «Припустимо, що ми обговорюємо зміни сукупного добробуту римлян в результаті спалення Риму, тоді як Нерон грав на скрипці. Ми розуміємо, що Нерон отримував задоволення, тоді як інші римляни – страждання, робимо висновок, що внаслідок цього сума добробуту всіх індивідів зменшилася» [3, с. 267].

Без зіставлення неможливо дійти подібного висновку, але не обов'язково потрібне точне порівняння для ранжування корисностей індивідів в цьому разі.

А. Сен не погоджується з ідеєю маржиналістів щодо використання корисності як факторної ознаки для оцінювання суспільного добробуту. Теорія добробуту повинна базуватися на чомусь більшому порівняно з індивідуальними корисностями. Як він зауважує у своїй статті «Економічна теорія добробуту і реальний світ», «однією з рис стандартної економічної теорії добробуту було нехтування інформацією про стан здоров'я, смертності і тривалості життя. Хоча ці змінні часто серйозно розглядалися в літературі з проблем розвитку <...>, вони зазвичай не бралися до уваги в працях з економіки добробуту» [8, с. 126].

Згодом наукові інтереси А. Сена перемістилися з галузі чисто теоретичного аналізу проблем суспільного вибору до більш практичних проблем. Цьому сприяла та обставина, що праці в галузі теорії суспільного вибору, що з'явилися в 1970-х рр., відкривали нові можливості для дослідження цілої низки економічних і соціальних проблем, зокрема для кількісної оцінки економічної нерівності, вимірювання ступеня бідності, аналізу безробіття, а також економічного аналізу таких категорій, як, зокрема, базові права і свобода особистості, нерівноправність і дискримінація жінок. Заслуга А. Сена полягала в розвитку методів економічного аналізу шляхом розроблення індексів добробуту і бідності. Він зробив внесок в аналіз реального національного доходу, проблем бідності та нерівності. Дослідження економіста в цій галузі переважно у вигляді журнальних статей, опублікованих в 1970-х і на початку 1980-х рр., були узагальнені в книгах «Вибір, добробут і метод вимірювання» (1997 р.) і «Ресурси, цінності і розвиток» (1997 р.).

Теоретичне обґрунтування індексів суспільного добробуту та бідності, в основі яких лежать поняття кривої Лоренца і *S*-увігнутої функції, пов'язані з іменами Коляма, Аткинсона, Сена. А. Сен спільно зі своїми колегами Дасгупта і Старрет досягли такого важливого результату. Нехай $u_i(x_i)$ – корисність індивіда i , яку він отримує від свого доходу x_i ; а $w(x_1, \dots, x_n) = W(u_1(x_1), \dots, u_n(x_n))$ – відповідний рівень суспільної корисності. Якщо крива Лоренца L_x для деякого розподілу доходів x лежить вище кривої Лоренца L_y для

іншого розподілу y , то x перевага у для дуже великого класу функцій суспільного добробуту (точніше для всіх S -увігнутих функцій w) [4, с. 343].

Як індекс бідності А. Сен запропонував:

$$P = [M + (1 - M)G]H,$$

де G – індекс нерівності Джині, M – числова міра між 0 і 1. Точніше $M = (1 / qx^0) \sum_{i \in F} z_i$, де x^0 – дохід, який визначає межу бідності, F – група індивідів, які перебувають за межею бідності, q – число індивідів в цій категорії ($q = Hn$), $z_i = x^0 - x_i$ – різниця між межею бідності і i -м доходом. А. Сен дав повний аксіоматичний опис цього індексу [4, с. 346].

В іншій роботі А. Сен як індекс, що дає змогу порівнювати добробут різних країн, запропонував:

$$J = E(1 - G),$$

де E – національний дохід на душу населення, G – індекс Джині, а також дав аксіоматичний опис індексу J [7, с. 435].

Ці індекси використовуються міжнародними організаціями, такими як Світовий Банк, Міжнародний Валютний Фонд, для порівняння соціально-економічного розвитку різних країн світу.

У 2008 р. А. Сен разом з лауреатами Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліцом та Ж.-П. Фітуссі очолили комісію, якій було доручено дізнатися, чи є ВВП надійним індикатором економічного і соціального прогресу. Результати їхньої праці були вперше опубліковані у 2010 р.

Вчені дійшли висновку, що ВВП є показником, який вимірює виключно ринкове виробництво, тому аж ніяк не може використовуватись як індикатор суспільного добробуту [9, с. 71].

Суспільний добробут же виступає багатоаспектною категорією, тому для оцінювання його величини доцільно виділити основні індикатори, які характеризували б ту чи іншу складову суспільного добробуту. Зокрема, економісти наводять такий перелік індикаторів суспільного добробуту, як індикатори матеріального рівня життя населення, охорони здоров'я, якості та забезпеченості освітою, особистісної активності, інституційного розвитку, соціальних зв'язків, стану навколишнього середовища, матеріальної та фізичної безпеки [9, с. 101–109].

А. Сен не погоджується з ідеєю, що вдосконалення системи освіти, охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища можуть дозволити собі лише високорозвинені країни, оскільки відповідні витрати будуть пов'язані зі скороченням рівня промислового виробництва порівняно із ситуацією, в якій всі витрати спрямовувалися б виключно на зростання матеріальної складової ВВП. А. Сен виступає з гострою критикою подібної установки. Спираючись на численні емпіричні дослідження (Індія, Китай,

країни Південно-Східної Азії), він доходить висновку, що є більш ніж актуальним і для сучасної дійсності в нашій державі. Не можна стверджувати, що спочатку тій чи іншій країні необхідно створити значний економічний потенціал, а лише потім думати про «розвиток людини». Послідовність повинна бути зворотною: керівництво країни і все суспільство, яке хоче забезпечити багаторічне процвітання своєї держави, зобов'язані спочатку вибрати як пріоритети розвиток освіти, охорони здоров'я, захист навколишнього середовища.

Висновки. А. Сен – видатний економіст, який зробив значний внесок в розвиток економічної теорії, зокрема теорію суспільного добробуту. Він першим поєднав економічні ідеї з етичними проблемами, доводячи обмеженість підходу «еґоїстичного індивіда» в реальному житті, оскільки особи діють, не завжди керуючись виключно власними інтересами. Він наголошував на необхідності міжособистісного порівняння добробуту індивідів, де визначальною ознакою не може виступати виключно корисність.

А. Сен першим висунув ідею про необхідність врахування, окрім економічних показників, показників освіти, охорони здоров'я, тривалості життя, екології під час оцінювання суспільного добробуту, що було взято до уваги під час побудови Організацією Об'єднаних Націй Індексу людського розвитку.

Економіст здійснив побудову та аксіоматичне обґрунтування індексів суспільного добробуту та індексів бідності, які в подальшому використовуються міжнародними організаціями для зіставлення соціально-економічного рівнів розвитку різних країн світу.

Основні рекомендації А. Сена щодо соціального та економічного розвитку, які доцільно використати в українських реаліях:

- активне сприяння з боку держави розвитку вітчизняної освіти та науки;
- надання першочергового значення розбудові системи охорони здоров'я;
- обов'язковий соціальний захист найуразливіших верств населення;
- забезпечення екологічної безпеки в країні;
- відмова від «зарегульованих суспільних режимів», які породжують корупцію.

Це узагальнені рекомендації, слідування яким сприятиме соціально-економічному розвитку та підвищенню суспільного добробуту.

На жаль, більшість робіт економіста не перекладені українською мовою і є малодоступними вітчизняним читачам, однак з ними слід знайомитись, адже праці містять як теоретичні напрацювання, так і практичні рекомендації для побудови держави, першочерговим завданням якої є максимальне забезпечення добробуту її громадян.

Список літератури:

1. Atkinson A.B. The Contributions of Amartya Sen to Welfare Economics. The Scandinavian Journal of Economics. 1999. Vol. 101. No. 2. P. 173–190.
2. Нуреев Р.М. Экономика развития: вклад Амартии Сена. Развитие как свобода / А. Сен. Москва: Новое издательство, 2004. С. 405–422.
3. Сен А. Возможность общественного выбора. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. Всемирное признание: лекции Нобелевских лауреатов / отв. ред. Г.Г. Фетисов. Кн. 2. Москва, 2005. 258 с.
4. Sen A. Choice, Welfare and Measurement. First Harvard University Press Paperback Edition, 1997. 480 p.
5. Sen A. Development as Freedom. Oxford University Press, 1999. 366 p.
6. Sen A. On ethics and economics. Basil Blackwell Ltd. 108 Cowley Road, 1988. 162 p.
7. Sen A. Resources, Values and Development. First Harvard University Press Paperback Edition, 1997. 560 p.
8. Sen A. Welfare Economics and the Real World. Acceptance paper for the Frank Seidman Distinguished Award in Political Economy, published by P. K. Seidman Foundation, Memphis, 1986. P. 123–187.
9. Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J.P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. CMEPSP. 2009. September, 14. 292 p.

РОЛЬ АМАРТИЯ СЕНА В РАЗВИТИИ ТЕОРИИ ОБЩЕСТВЕННОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ

Статья посвящена вкладу выдающегося американского экономиста А. Сена в теорию общественного благосостояния. Освещены основные теоретические достижения экономиста по определению и измерению индивидуального благосостояния. Исследовано построение экономистом индексов общественного благосостояния и бедности. Проанализировано теоретическое наследие Амартия Сена относительно общественного благосостояния. На основе этого выделены основные идеи, которые уместно было бы использовать при формулировке задач экономической политики в Украине.

Ключевые слова: индивидуальное благосостояние, общественное благосостояние, полезность, индекс общественного благосостояния, индекс бедности.

AMARTYA SEN'S CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF SOCIAL WELFARE

The paper studies the contribution of the prominent American economist Amartya Sen in the theory of social welfare. The study considers achievements of economist in determining and measuring individual well-being. In this connection, the paper focuses on the construction the economist of the indices of social welfare and poverty. The article analyzes the theoretical work of Amartya Sen on social welfare and sets out the main ideas that would be appropriate to use in formulating the tasks of economic policy in Ukraine.

Key words: individual welfare, public welfare, utility, index of social welfare, index of poverty.